

Никола ЗЕЧЕВИЋ*

АНАЛИЗА ИЗВЈЕШТАЈА МЕЂУНАРОДНЕ ИСТРАЖНЕ КОМИСИЈЕ КАРНЕГИЈЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ ЗА МИР О БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА, 1912–1913.

Апстракт: Рад се бави анализом садржаја *Извјештаја међународне истражне комисије* о балканским ратовима (1912–1913), Карнегијеве задужбине за мир, као и историјском деконструкцијом критике и методолошке релевантности његових налаза и закључака. Аналитички фокус рада није конституисан да афирмише или негира споменути извјештај, већ да кроз адекватно третирање историјског контекста направи отклон од анахроних перцепција његовог садржаја и да представи научној јавности једно виђење балканских ратова, које је у нашој историографији један читави вијек игнорисано.

Кључне ријечи: Балкан, балкански ратови, Карнегијева комисија, (Карнегијев) Извјештај, Бугарска, Црна Гора, Грчка, Србија, Албанија, Македонија, Тракија, Турска, хашке конференције

I. УВОД

Карнегијева задужбина за мир (или: *Карнегијев(а) фонд(ација)*) је међународна *think tank* организација основана 1910. године у Вашингтону (D. C.) од стране америчког индустријалца шкотских ко-

* Никола Зечевић, сарадник у настави на Хуманистичким студијама (УДГ) у Подгорици. Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета Црне Горе у Подгорици.

** Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington D. C., Published by The Endowment, 1914.

ријена Ендруа Карнегија. Први предсједник Карнегијеве задужбине био је чувени амерички адвокат Елицу Рут, којем ће 1912. године бити додијељена Нобелова награда за мир.

Већ у јулу 1913. године *Одјељење за међуодnose и образовање* Карнегијеве задужбине за мир ће именовати Међународну истражну комисију, са циљем да преиспита природу и садржај ратних дејстава на Балканском полуострву у периоду од 1912. до 1913. године. За чланове комисије су именовани:

У име Француске

— Барон Пол-Анри д'Естурнел (Paul-Henri d'Estournelles) — предсједник Комисије, дипломата, учесник Хашких конференција, добитник Нобелове награде за мир 1909. године.

— Жустан Годар (Justin Godart) — правник и посланик француске Народне скупштине.

У име Аустрије

— Јозеф Редлих (Josef Redlich) — професор права на Универзитету у Бечу.

У име Немачке

— Др Валтер Шукинг (Walther Schücking) — професор права на Универзитету у Марбургу.

У име Велике Британије

— Франсис Хрст (Francis W. Hirst) — публициста и новинар, уредник лондонског недјељника *Тхе Економист*.

— Др Хенри Нол Брејлсфорд (Henry Noel Brailsford) — публициста и новинар, члан Балканског комитета у Лондону, својевремено дописник листа *Daily News*.

У име Русије

— Павел Николајевич Миљуков (Павел Николаевич Милуков) — професор историје, члан руске Думе.

У име Сједињених Америчких Држава

— Др Самјуел Датон (Samuel T. Dutton) — професор на Универзитету Колумбија, један од номинованих за Нобелову награду за мир 1908. године.

Овако састављена Комисија је имала за циљ да креира непристрасан и објективан извјештај о ратним дешавањима у току балканских ратова, и да избјегне било какву врсту делегитимисања на основу припадности, закључака и ставова њених чланова. Њен практични циљ био је да посјети она мјеста на којима су вођене битке и оне територије које су биле девастиране усљед ратних разарања, као и да методолошки, на основу фотографија, свједочења, затеченог стања и доступних докумената из војне кореспонденције, сачини *Извјештај*. У његовом предговору, амерички филозоф, дипломата и нобеловац Николас Мари Батлер, ће записати да је исти *‘написан без њедрасуда и њисјрасносји, и њедаје се са њошјовањем, на њажњу владама, људима и медијима цивилизованог свјетја.’*

II. САДРЖАЈ ИЗВЈЕШТАЈА

У уводној ријечи, у оквиру *Извјештаја* који је објављен у мају 1914. године, барон Д’Естурнел ће записати: *Ћушјали смо, и дошју-сјили смо да сјвари оду њедалеко. (...) Дозволише да њоновимо, ради оних који нас ошјужују да „бленемо за миром, њо сваку цијену”, оно шјо смо одувијек њоручивали: Радије рашј, нејо ројсјиво! Радије ардишража нејо рашј! Радије њомирење, нејо ардишража!*¹ Овим Д’Естурнел одбацује тезу да је антиратни дискурс у периоду балканских ратова био синоним за подршку Османском царству да о (п)стане на Балкану. За њега је антиратни став стварање простора за дипломатски договор, којим би се евентуално ионако „болесна” Турска, мирно повукла са Балкана. Он затим, сентиментално, додаје:

Али ипак, сав овај хорор неће престати да постоји, док га год Европа буде игнорисала! Ови народи, умијешани у нераздвојиве забуне језика и религија, антагонистичких раса и нација (...) нису ништа мање вриједни или надарени од других народа у Европи и Америци. (...) Смијемо ли дозволити да ова два балканска рата прођу, а да барем не пробамо да извучемо неке поуке из њих, без сазнања да ли су они

¹ Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington D. C., Published by The Endowment, 1914, p. 1.

били корист или зло, да ли ће отпочети опет сјутра, и бити настављени заувјек?²

Комисија ће у августу 1913. године кренути из Париза и доћи ће у Србију, гдје ће кабинет Николе Пашића одбити да подржи рад Комисије и истој уступи податке о економским ресурсима државе. Истовремено, Београд ће руског члана Комисије — Миљукова означити као бугарофила и неприхватљивог за сарадњу.³ На њиховој сљедећој станици, у Солуну, пријем је био једнако резервисан. Грчка страна ће оспорити британског представника Брејлсфорда као острашћеног албанофила, узимајући у обзир његово дјело *Macedonia: its Races and their Future* (Македонија: њене расе и њена будућност) из 1906. године, у којем је тадашње грчке аспирације према Епиру дефинисао као „конфузне”, док је за становнике сјеверне Грчке устврдио да имају „албанско поријекло”.⁴ У свом пропутовању Балканом, које је потрајало пет недјеља, Комисија ће посјетити и Атину, Цариград, Софију... Обићи ће најважније тачке сукоба у Грчкој, Македонији, Турској, Тракији, Бугарској, након чега ће се вратити крајем септембра у Париз. У *Извјештају* ће бити описан велики број индивидуалних злочина, кроз изјаве именованих појединаца, но овај рад ће се бавити оним најмасовнијим, који су кроз широко избјегавање *Извјештаја*, у нашој историографији остали неспоменути.

Извјештај, у првом дијелу, карактерише историјски пролог, односно историјска реконструкција генезе националних програма балканских држава, кроз анализу балканских иредентизама, као и етнографских и географских аспирација. Биће упоређивани различити статистички подаци у вези са етнички хетерогеним територијама, попут Македоније или Косова. Тако ће према бугарском географу Василиу Канчеву, на простору Македоније живјети преко милион Бугара, и тек нешто око 700 (словима: седам стотина) Срба,

² *Ibidem*, p. 3–5.

³ Павел Николајевич Миљуков ће од 1897. године, као руски дисидент, живјети у Софији и предавати на тамошњем универзитету. Након интервенције руске владе, послје само годину дана, биће отпуштен са Универзитета у Софији, након чега ће се 1899. године вратити у Русију. Аутор је дјела *Сербо-болгарские отношения по македонскому вопросу* (Српско-бугарски односи на македонском питању), у којем су примјетни извјесни пробугарски ставови.

⁴ Brailsford, H. N., *Macedonia: its Races and their Future*, London, Methuen & Co., 1906, p. 262–280.

а по подацима српског историчара Спиридона Гопчевића, у Македонији ће живјети око два милиона Срба и око 57 хиљада Бугара.⁵ Такође се суптилно акцентује и процес *инстџанџи* србизације и хеленизације македонских Словена или денационализације македонских Бугара, по заузимању македонске територије од стране србијанских и грчких војних трупа.

Други дио *Извјештаја*, и сваки следећи, у најмању је руку био крвав. Најприје се наводи велики број злочина над македонским муслиманима (првенствено Турцима), које су починиле бугарске, србијанске и грчке војне снаге, уз помоћ домицилног хришћанског становништва. Према налазима *Извјештаја*, у Битољском вилајету је запаљено око 80% муслиманских села од стране србијанских и грчких војних постројби. Хиљаде муслимана из Скопља ће избјећи у Турску, док ће готово сва муслиманска села у околини Солуна бити спаљена. Такође се наводе и масовни бугарски злочини над муслиманима у кадилуку Правишта (у Драми), у Егејској Македонији, затим у мјестима: Кукуш, гдје је спаљено око 350 муслиманских кућа, приликом чега су убијане жене и дјеца; као и злочин над Турцима у Сересу.⁶ *Извјештај* подсећа и на заједнички србијанско-бугарски злочин над муслиманима у Струмици (гдје је убијено око хиљаду људи, под командом официра Грбића, Вулчева и Чекова), али и брутални турски злочини у Комотинију над бугарским цивилима. Фактографски је забиљежен и податак о масовном покрштавању Помака (бугарских мухамеданаца) од стране Бугарске цркве. У *Извјештају* ће бити објашњена и турска улога у рату: *Армија Османској царствија је за собом оставила земљу девасџирану њачком, злочинима и рајом!* У контексту Другог балканског рата, говори се и о грчким репресалијама у Кукушу, које ће изазвати велики егзодус Бугара из тог мјеста, што ће створити простор за насељавање грчких избјеглица из Струмице. Такође се наводи и то да су грчке снаге запалиле око 160 бугарских села у том региону. Споменути су и тешки злочини бугарске војске: масакр над Грцима у Доксату (око 500 мртвих цивила)⁷, као и убиства и паљења

⁵ Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington D. C., Published by The Endowment, 1914, p. 28–30.

⁶ *Ibidem*, p. 72–74.

⁷ *Ibidem*, p. 80.

четири хиљаде грчких кућа у Сересу⁸ и Нигрити. Након фактичке расподеле територија, грчко становништво ће по наредби грчких војних снага (или посве спонтано) напуштати мјеста која су припала Бугарској, и обрнуто. На основу свједочења људи са обје стране, намеће се закључак да су и једни и други бјежали услед сопствене убијеђености да ће их масакрирати она *δρυϊοσίη* оличена у грчком и (ли) бугарском солдату.

У трећем дијелу *Извјештаја*, описује се бугарска администрација у Једренима и тамошње репресалије над турским становништвом и ратним заробљеницима, као и бугарско-турски сукоб, кроз масовно међусобно паљење села у околини Цариграда. Према овим наводима, велики број Бугара ће бити истјеран из Цариграда, док се у даљем дијелу *Извјештаја* констатују турске репресалије над Јерменима и Грцима у Малгари (гдје је спаљено близу 500 јерменских домова и тржница, као и преко 40 грчких села), те још један турски злочин — у Текирдагу, гдје је убијено око 200 грчких породица.⁹ *Извјештај* подсјећа и на злочин у Зајоуфу, гдје је од стране турских снага масакрирано око 560 православних Албанаца, само зато што су иницирали покрштавање сусједног помачког села. Ријеч је и о великим међусобним србијанско-бугарским злочинима и пљачкама, на старој граници између Србије и Бугарске (Књажевац, Видине, Белоградчик, Кула...), а мјера за поштеду живота био је („правилан”) одговор на питање: „Јеси ли Србин или Бугарин?” Такође се описују и брутални примјери кршења правила ратовања и варварског односа према ратним заробљеницима, кроз описе међусобних бугарско-србијанских бруталности (наводе се и имена војника који су спаљивани, којима су вађене очи, пресијецају језици и ушне шкољке, ноге и руке итд.)¹⁰

Четврти дио *Извјештаја* се бави питањима избјеглица, истребљења и асимилације, те започиње на сљедећи начин:

„Читалац који је прочитао претходне странице и испратио бескрајни ланац жалосних догађаја, које је проучила и описала Комисија, без сумње је открио заједничку одлику која уједињује балканске народе, те је важно открити да рат

⁸ *Ibidem*, p. 92.

⁹ *Ibidem*, p. 131.

¹⁰ *Ibidem*, p. 136–142.

нијесу водиле само војске, већ и народи међу собом. Локално становништво је подијељено на многе фрагментарне дјелове које сачињавају нације, које се боре, у сопственој жељи да оне друге, замијене собом. То је разлог зашто су ови ратови тако крвави, зашто производе тако велике људске губитке и завршницу која има за посљедицу уништење становништва и разарање читавих области.”

У *Извјештају* се спомиње и један цитат из србијанског социјалистичког антиратног листа *Рагничке новине* (октобар, 1913) у којем се интегрално преноси писмо једног србијанског солдата и његов опис србијанско-црногорских репресалија над албанским становништвом:

Немам времена да вам пишем дуго, али могу вам рећи да се ужасне ствари овдје дешавају. Ужаснут сам, и стално се питам колики варвари људи могу бити, да чине такве окрутности. То је страшно. Не усуђујем се (чак и да имам времена, иако немам) да вам кажем било шта више, али могу рећи да Лума (албанска област, са истоменом ријеком) више не постоји. Нема ничега до лешева, праха и пепела. Постоје села од 100, 150, 200 кућа, у којима више не живи ниједан човјек, буквално ниједан. Скупљамо по четрдесет до педесет тијела, и онда их пробадамо нашим бајонетима, до посљедњег. Пљачке се дешавају свуда. Официри су казали војницима да пођу у Призрен, и да тамо продају ствари које су овдје украли.”¹¹

У даљем тексту се наводе злочини србијанске војске у албанским и македонским (бугарским) селима, у околини Дебра, Крушева и Охрида. Током продора србијанске и црногорске војске кроз Косово и Метохију, према Албанији, албанске добровољачке јединице су пружале груб отпор.¹² О злочинима србијанске и црногор-

¹¹ *Ibidem*, p. 149.

¹² Албанци ће се у Првом балканском рату борити на страни Османског царства, без обзира на (једнострану) новембарску *Декларацију о албанској независности* из 1912. године. Таква борба ће се базирати на увјерењу да се на тај начин штите албански национални интереси. Такво увјерење је имало и своје разлоге: непосредно прије почетка балканских ратова, османска власт је пристала на формирање аутономне Албаније (од четири вилајета), док су албанским политичким круговима увелико биле познате србијанске и црногорске аспирације према територијама на којима су доминантно живјели Албанци.

ске војске над албанским становништвом, приликом продора, *Извјештај* биљежи сљедеће:

„Куће и читава села су претворена у пепео, ненаоружано и недужно становништво је масовно масакрирано, невјероватни акти насиља, пљачке и суровости сваке врсте — то су средства која је примјењивала и још увек примјењује српско-црногорска војска, у циљу потпуног преиначења етничког карактера области насељених искључиво Албанцима.”¹³

Истовремено се описују и примјери насилног покрштавања муслимана у Македонији и Тракији од стране Бугарске цркве и бугарских војних трупа:

„Муслимани су се кретали у групама. Свака група је добила неко крштено име, обично угледно у Бугарској цркви или бугарској историји. Свештеник би затим пролазио од групе до групе, и одводио из масе, у страну, сваког *суи ѿенерис*; и док би им, једном руком прскао чело, другом руком би их наводио да загризу кобасицу. Света вода је представљала крштење, а парче кобасице одрицање од муслиманске вјере, пошто Куран забрањује свињетину. Крштење се завршавало издавањем крштенице (...) чија је цијена варирала од једне то три франке.”

У *Извјештају* су забиљежени и злочини црногорске војно-полицијске формације „Крилаши” над Албанцима у Ђаковици, укључујући и присилно покрштавање муслимана.¹⁴ Овакво понашање балканских армија је значило директно кршење Лондонског мира, закљученог 30. маја 1913. године, којим су државе потписнице гарантовале једнакост нових држављана са старим држављанима балканских држава, као и обавезу нових цивилних и војних власти

¹³ *Ibidem*, р. 151.

¹⁴ Према свједочењу поручника Водама Фишера (Wadham Fisher), црногорске формације су у садејству са србијанским трупама учествовале и у репресалијама над бугарским становништвом, у области Кочана, а нарочито је акценован црногорски злочин над близу тридесет бугарских цивила у селу Бешиково (извор: *Ibidem*, р. 318). Црногорске војне трупе ће извршити тешке злочине и насилна покрштавања у новоприсвојеним територијама као што су Плав и Гусиње, но тај догађај уопште неће бити тема *Извјештаја*.

да поштују и штите њихове личне слободе, вјерску и националну припадност, право на имовину и сл.

У *Извјештају* се такође осуђује „колонијални однос” Србије према Македонији, услед чињенице да је тамошње становништво закинуто за готово сва политичка права¹⁵, те да су турски закони нудили много веће политичке слободе од (н)ових „ослободилачких”. У контексту србизације македонских Словена наглашава се и изјава великодостојника Бугарске цркве, који су протестовали против њиховог истјеривања из македонских дијацеза, које су се нашле под србијанском управом. Такође се акцентује и податак да је у Ресену ухапшено око 300, а у Битољу око 600 људи, само зато што нијесу жељели да потпишу изјаву да су српске народности.¹⁶ Описују се и примјери забране бугарског језика, као и затварање бугарских образовних установа, те супститутивна отварања српских школа. Стога се у *Извјештају* наводи нормативни примјер денационализације: уколико једна македонска породица не би послала своје дијете у српску школу, била је приморана да плати 100 казних франака, а уколико би га послала на школовање ван (нових) граница Србије, била је приморана да плати казну у вриједности од 600 франака. У том смислу се наводи податак да је званична Србија одбила да у текст мировног уговора из Букурешта (10. август 1913) уђе следећа одредба: ... *Са циљем да јаранијују свим народностима услове слободної развоја (...) Бујарска, Грчка, Црна Гора и Србија, јризнају новојријојеним јшериијоријама јраво на аујиномију вјерских заједница и јраво на слободу школовања.*¹⁷ Истодобно се анализирају и контрадикторни извјештаји „милитантних” новина из Бугарске и Србије, као што су: *Балкан, Правда, Новосїи, Одјек, Пијемонїи*, и сл.; наспрам антиратних, као што су београдски листови *Самоујрава* и *Радничке новине*. Констатује се и то да је ситуација у Грчкој, у контексту денационализације, идентична као и у Србији. Наиме, истиче се да је на сцени груби процес хеленизације тамошњег становништва (на антисловенској основи), са акцентом на градове

¹⁵ У *Извјештају* се тврди да србијанска влада ову чињеницу оправдава ставом да *ниво кулїуре међу Македонцима није јревише висок, и да њихова државојтворна свијесїи није довољно развијена* (извор: *Ibidem*, р. 164.).

¹⁶ *Ibidem*, р. 176–179.

¹⁷ Видјети: *Process-verbal No. 10 of the Bucharest Conference session, July 26 / August 8, 1913* (извор: *Ibidem*, р. 185.).

као што су Едеса (Воден), Костур и Лерин. Напомињу се примјери масовних хапшења људи бугарске народности у Солуну, као и податак да је између четири и пет хиљада Бугара екстернирано у Грчку, и претворено у заробљенике.¹⁸ У овом дијелу *Извјештаја* се веома директно констатује: *Једносџаван и нескривен ѿлан свакој ѿрчкој војника, био је да се ѿјави у некој дуѿарској кући и саоѿишѿи: 'Паре или живој!'*¹⁹ На основу нових података изводи се закључак да је у Костуру дошло до затварања бугарских школа, конфискације приватне имовине словенских породица и масовног паљења њихових села, уништавања словенских натписа и религијског наслеђа (спаљивање икона Св. Кирила и Методија, и прекривање њиховог пепела изметом), пребијања бугарских свештеника, као и хапшења угледних личности, којима је у затвору саопштавано: *Ако желишѿе слободу, дудишѿе Грци!*²⁰ У том периоду, како се даље наводи, подметане су такозване *декларације* у којима је словенско становништво било приморавано да потпише изјаву да је *хеленске народносѿи, и да је ѿосѿало дуѿарско само ѿрије ѿеѿнаесѿи ѿодина, и ѿо здој ѿријеѿњи дуѿарских комииѿа*. Комисија је констатовала и изузетно лош однос према муслиманима, биљежи примјере масовних покрштавања у Серу, те бруталног злочина у Правишту, гдје је убијено, нестало или протјерано близу седам хиљада људи муслиманске вјероисповијести.²¹ Наводи се и то да је, у области између Дојрана и Демир Хисара, ухапшен велики број Муслимана, и потом спроведен у четрдесет вагона до Солуна (гдје је обитавало у заробљеништву око пет хиљада људи турске народности).²² У *Извјештају* се такође биљежи да су велике патње доживјели и муслимани из средишње Македоније, из области Јанице (Пазара), гдје су практично сва мухамеданска села демолирана и спаљена.

У петом дијелу *Извјештаја* се детаљно полемисхе и о кршењу међународног права и правила ратовања. У том смислу, Комисија је донијела сљедеће закључке²³:

¹⁸ *Ibidem*, p. 193.; Као посебан злочин, наводи се и убиство викара бугарске Архиепископије у Солуну, архимандрита Евлогија, од стране грчких војно-полицијских формација.

¹⁹ *Ibidem*, p. 190–192.

²⁰ *Ibidem*, p. 199.

²¹ *Ibidem*, p. 202.

²² *Ibidem*, p. 201.

²³ *Ibidem*, p. 208–234.

1. Србија није имала право да затражи ревизију србијанско-бугарског одбрамбеног споразума из фебруара 1912. године, којим је предвиђено да међусобна граница у Македонији иде линијом *Крива Паланка — Охридско језеро*. Разлог оваквог става се темељи на обавези поштовања међународног права, односно општег правила међународних односа — *pacta sunt servanda*, које налаже обавезу поштовања међудржавних уговора. Са друге стране, иако је имала *формално* право на својој страни, Бугарска је изгубила *морално* право у овом рату, јер је ослободилачку природу свог ратовања трансформисала у освајачку.

2. У току Другог балканског рата зарађене стране су прекршиле Трећу конвенцију Друге хашке конференције из 1907. године, која се односила на правила *зайочињања непријатељства*. Аргументација која иде у прилог овом закључку је садржана у *првом члану* Треће конвенције, који гласи: *Уговорне снаге њојврђују да непријатељства међу њима не моју њочети без њрејходне експлицитне најаве, у форми разумљиве објаве рата или ултимајума са условном објавом рата*.

3. Све зарађене стране су прекршиле Четврту конвенцију Друге хашке конференције, која се односила на законе и обичаје ратовања на копну. Комисија стога изражава увјерење да војници свих зарађених страна, кривицом својих војних команди, нијесу били упознати са основним правилима ратовања које је наложила Конвенција. Нарочито се наглашава кршење члана 4, који се односи на ратне заробљенике²⁴ и који гласи: *Рајни заробљеници су њоданици непријатељске владе, али не и њојединаца и корјуса који су их заробили. Они се морају ѡрејирајти на хуман начин. Све њихове личне ствари, осим оружја, коња и војних докумената, осјају у њиховом власништву*. Дат је осврт и на кршења права рањеника, али и на примјере рушења болница и мањих амбуланти. Такође је забиљежена употреба забрањене муниције (*думдум* метака), која је санкционисана чланом 23 споменуте Конвенције, као и злоупотреба бијеле заставе (чл. 32). Додатно се ставља фокус и на члан 25 Четврте конвенције, који гласи: *Забрањено је најадајти или домбардовајти, на било који начин, незашићена села, куће или зраде*. У даљем тексту, члан 46 обавезује на *сљедеће: Поролична часи и животи чо-*

²⁴ У *Извјештају* се наводе и брутални примјери убијања непријатељских војника (извор: *Ibidem*, р. 215–217).

вјека, као и његово право на приватну својину, религијска увјерења и бојослужење, се морају поштоваати. Извјештај истовремено наглашава конвенцијски члан 47, који званично забрањује пљачку. Комисија је, ипак, устврдила да би коментарисање споменутих конвенцијских чланова било посве сувишно, позивајући се на рекапитулацију налаза из *Извјештаја*, који потврђују еклатантно кршење свих споменутих дјелова Четврте хашке конвенције.

Шести дио *Извјештаја* говори о економским посљедицама и катастрофи коју су произвели балкански ратови. Како је напоменуто, само за трошкове ратовања је утрошено око двије и по милијарде швајцарских франака (не рачунајући накнадне трошкове: пензије, одштету рањеницима, породицама мртвих, проблем са избјеглицама, који су се додатно рачунали на још око 3 милијарде франака). Такво стање ће произвести трауматичне посљедице по економије оних балканских држава које су биле у рату. Број муслиманских (турских) избјеглица, које ће са Балкана избјећи у Турску процијењен је на око 130 хиљада²⁵, док је, према извјештају *Каренције* (уз резерву) саопштено да је у Бугарску након балканских ратова избјегло око 135 хиљада људи, а у Грчку око 100 хиљада цивила, те да су и једни и други били мотивисани етничким чишћењем.²⁶

Седми дио *Извјештаја*, кроз симболичке закључке бави се „моралним и социјалним консеквенцама” балканских ратова, са освртом на будућност Македоније:

„У првом рату је било тако пуно тог ведрога одговора на позив на оружје, јединог којег је свијет икада прихватио, те неустрашивости и тог хероизма, опјеваних од пјесника, за сва времена. Вишевјековно ропство и страдања под Турцима, лоши изгледи за добру управу у Македонији, због супростављених фракција у турској влади, и могућност повезивања Грчке, Србије и Бугарске у нешто што је било праведан и свети повод, у потпуности су оправдали заједнички покрет противу Турака. (...) У другом рату (...) народи који су били савезници и који су у рату, за избављење, позвали

²⁵ McCarthy Justin, *Muslim Refugees in Turkey in The Balkan Wars, WWI and in the Turkish War of Independence*, Istanbul, Essays in honor of Andreas Tietze, 1993.

²⁶ Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington D. C., Published by The Endowment, 1914., p. 154.

Небо у помоћ, изненада су пробудили жестоку мржњу међу собом. Национална љубомора и горчина, похлепа за територијалним ширењем, и неповјерење, били су довољни да се покрене и храбри најнепотребнији брутални рат модерног времена.”²⁷

Број мртвих у балканским ратовима није у потпуности познат због контраверзних службених извјештаја балканских влада о овом питању. Према *Извјештају* Комисије, бугарске жртве су означене на око 55 хиљада, а србијанске на око 30 хиљада људи, док су грчке, црногорске и турске жртве необјављене. Према бугарском историчару Георги Георгијеву, укупан биланс жртава у балканским ратовима износи око 90 хиљада,²⁸ а према новијим истраживањима Ричарда Хола и Едварда Ериксона око 215 хиљада²⁹, односно близу 250 хиљада мртвих.³⁰

Већину спроведених злочина у току балканских ратова балкански дворови ће службено негирати. Оно што ће политички кругови у једном народу доживљавати као ослобођење, у другом ће доживљавати као окупацију. Нови сукоби су тек били на видику.

III. КРИТИКА ИЗВЈЕШТАЈА

О садржају и природи *Извјештаја* и дан-данас се воде многе полемике. Међу конзервативном историографском линијом у Србији и Грчкој делегитимисање *Извјештаја* је и даље изразито присутно, и то нарочито у контексту чињенице да су два спорна члана Комисије — Миљуков и Брејлсфорд, били аутори пет (од седам) дјелова *Извјештаја*. Нарочито се наглашава околност да је Миљуков, као аутор највећег дијела *Извјештаја*, врло отворено у једној изјави бугарским новинама по свршетку сукоба прогласио Букурешки споразум из 1913. године *највећом неправдом у балканској историји*.³¹

²⁷ *Ibidem*, p. 265.

²⁸ Георгиев, Г., *Човешките ресурси на страните, учеснички в Балканската война 1912—1913 г., s. l.*, СВИС, 1983.

²⁹ Hall, Richard C., *The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War*, London, Routledge, 2000, p. 135–136.

³⁰ Erickson, Edward J., *Defeat in detail: the Ottoman Army in the Balkans, 1912–1913, s. l.*, Greenwood Publishing Group, 2003, p. 329.

³¹ Michailidis, Iakovos D., *The Carnegie Commission in Macedonia, Summer 1913, s. l., s. d.*; унос на: <http://www.macedonian-heritage.gr>

Званична Атина ће се у јуну 1914. године обратити међународној јавности, изражавајући огорченост због садржаја *Извјештаја* Карнегијевог фонда³², док ће Универзитет у Атини, у служби одговора, објавити публикацију о масовним бугарским злочинима из тога времена. Грчка страна ће истовремено подсјетити и на извјештај *Tragedies of Macedonia: A Record of Greek Victims of Bulgarian Outrages in Macedonia*, који је штампан у Лондону 1903. године³³, и који говори о ранијим бугарским репресалијама над македонским Грцима.

Важно је, међутим, нагласити да је амерички члан комисије др Самјуел Датон, у октобру 1914. године, у изјави за *New York Times*, латентно оспорио изворе у садржају *Извјештаја*. У тексту *Приче о звјерствима у главном нијесу истинице*, са симболичним поднасловом *Како је пројала једна прича*, Датон констатује:

„Докази су изгледали апсолутно убједљиво, али главни наводи су били далеко од истине. (...) Бавили смо се примјерима свирепости на балканским ратним пољима, и прва ствар коју смо открили, била је да постоји општи несклад у причама, које су дошле из готово оригиналних извора. Закључили смо да је ум људи, обузетих страхом од злотора и ужаса бојишта, врло пријемчив за приче о грозотама, које неизбјежно укључују непријатеља.”³⁴

Но, садржај *Извјештаја* је накнадно изазвао бурне реакције и у Бугарској, гдје је једино преведен, и то 1995. године, те се у тамошњој јавности нарочито апострофирао тадашњи филхеленизам барона Д’Естурнела, иако се овај још 1903. године залагао за формирање независне Македоније.

Без обзира на то што су у *Извјештају* наведени бројни бугарски злочини, званична Софија није уопште протестовала против таквих закључака, штавише, може се рећи да је тај дио *Извјештаја* за бугарску страну био посве безначајан. Оно што је посебно за-

³² *Greeks Denounce Carnegie Board — Greeks Alone Condemned*, New York Times, June 8, 1914. (unos na: <http://query.nytimes.com/mem/archive-free>)

³³ Унос на: <http://invenio.lib.auth.gr/record/79991/files/arc-2007-38222.pdf>

³⁴ *Atrocity Stories Usually Not True, Prof. Dutton of Carnegie Commission in the Balkans Tells of Experiences*, October 18, 1914. (unos na: <http://query.nytimes.com/mem/archive-free>).

нимало бугарски двор, био је дио *Извјештаја* у којем се спомиње асимилаторска политика Београда и Атине према словенском становништву у Македонији, чија је етничка припадност представљена као бугарска. Стога се званична Софија потајно надала да ће углед Карнегијеве задужбине у свијету, а и сами закључци Комисије, утицати на међународну јавност, а самим тим и на потенцијалну ревизију Букурешког споразума о питању Македоније, коју је Пашић још раније дефинисао као центар од магичног геостратешког значаја.

Професор Павле Мојзес, са Роузмонт колеџа у Пенсилванији (САД), у својој књизи *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, устврђује да је становиште Карнегијеве комисије о словенској већини у Македонији као *a priori* бугарској било условљено чињеницом да су бугарске власти, за разлику од србијанских и грчких, сарађивале са Комисијом, која није могла да уочи да је на том (македонском) простору постојао *довољно јак смисао за сојствени етнички идентитет, према којем се ти људи нијесу сматрали припадницима ниједној од ова три народа (Буџара, Срба или Грка)*.³⁵

Чињеницу да је *Извјештај* имао велику симболичку тежину у том времену оправдава и податак да је грчка делегација на Мирвној конференцији у Паризу 1919. године, затражила од Карнегијеве канцеларије у Француској, да модификује *Извјештај* из 1914. године. Са идентичним захтјевом ће се истаћи и чувени форензичар и професор Универзитета у Лозани др Арчибалд Рајс, познат по својим србофилским ставовима. Ипак, барон Д'Естурнел и Николас Батлер ће одбити ове захтјеве.³⁶

Са друге стране, у Србији се посебан акценат ставља (о) на велику дискрепанцију у односу на неке друге извјештаје, попут оног који је забиљежио норвешки писац Хенрик Ангел:

„Српски војници, српске власти заслужују највећу похвалу за своје племенито поступање са освојеним деловима земље. Ја и многи моји земљаци, лекари и људи, као и капе-

³⁵ Mojzes, Paul, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Eastover Road — Plymouth, Rowman & Littlefield, 2011, p. 36.

³⁶ Akhund, Nadine, *The Two Carnegie Reports: From the Balkan Expedition of 1913 to the Albanian Trip of 1921 (Comparative Approach)*, s. l., Balkanologie, Vol. XIV, № 1–2, décembre, 2012, p. 12.

тан Нерегор можемо потврдити да је у подручјима где смо се кретали поступање било веома хумано, сасвим другачије хумано од оног што смо навикли у Европи. Витешко поступање Срба са заробљеницима и избеглицама може да превазиђе само оно које показују Црногорци. И то кажем по сопственом увиду, а не по причању других.”³⁷

У црногорској историографији нијесу забиљежени значајнији коментари *Извјештаја*, па чак ни они који су се тицали појединих ратничких стереотипа наведених од стране Комисије: *Црногорци су, њихови пропорционално, имали сувише велик број убијених, због њиховог става према вајри. Њихов њонос их је њијерао да излажу своје њијело њаљди, одбијајући лежање у склоништвама, и дорећи се као у става времена, када оружје крајкој доемта није било њолико смртносно.*³⁸ Но такво третирање *Извјештаја* у црногорској јавности није у потпуности (било) неоправдано, узме ли се у обзир да се Црна Гора и њена војска најмање спомињу у документима Комисије.

Турска историографија се врло ријетко позивала на Каренгијев извјештај, ослањајући се углавном на сопствену историјску фактографију, у оквиру које су настајале тезе са отвореним претјеривањима, попут становишта професора Анганоглуа, да је у балканским ратовима (1912–1913) живот изгубило око 600 хиљада муслимана.³⁹

Стереотипни подтекст који је извјештај временом добио, оспориће и чувена бугарска историчарка Марија Тодорова, назвавши га циничним, уз тезу да је такав ракурс гледања на Балкан произведен са циљем да се у западном свијету балкански народи „стандардизују” као крволочни дивљаци, иако ће *исти њај свијеи* само годину дана доцније произвести најкрволочнију кланицу у дотадашњој људској историји, познату као — Први свјетски рат. Тодорова затим, на основу оштрог коментара америчког новинара Роџера

³⁷ Свирчевић, Мирослав, *Пројананда њроиив Срдије за време Балканских ратова и њосле њих, 1912–1914. њодине, сепарат, с. л., с. д.*, стр. 302; унос на: <http://www.academia.edu>

³⁸ Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington D. C., Published by The Endowment, 1914, p. 243–244.

³⁹ Despot, Igor, *The Balkan Wars in the Eyes of the Warning Parties: Perceptions and Interpretations*, Bloomington, iUniverse, 2012., p. 191.

Коена, да је *јојам убијања људи (...) прикладан 1495. години, данас незамислив у западном свијету. Али не и на Балкану, саопштава:*

„Он је био прилично у праву. На Балкану су убијали због нечега што се десило прије 500 година, а у Европи, са дужим распоном цивилизацијског сјећања, убијали су због нечега што се догодило прије 2000 година! Нико се не пита да ли је холокауст, код неких, ‘посљедица’ превласти варварства, или је у питању ‘неоправдана’ теза? Холокауст се догодио прије пуних педесет година, док су се два балканска рата догодила раније! (...) Догодио се и рат у Вијетнаму, гдје према Роберту Мекнамари (‘Ретроспективно’) слика највеће свјетске суперсиле, која убија или тешко поврјеђује хиљаду цивила недјељно ... није нимало лијепа.”⁴⁰

Ипак, закључци Комисије, у наредним годинама, неће претјерано губити на релевантности. Карнегијева задужбина ће 1993. године репринтовати оригинално издање, са новим уводником и коментаром чувеног америчког дипломате Џорџа Кенана, хладноратовског „оца обуздавања” и некадашњег амбасадора у Совјетском Савезу и Југославији, у којем се изводи корелација са југословенским ратовима с почетка деведестих, уз закључак да се коријени и природа савремених балканских сукоба могу пронаћи у *Извјештају* из 1914. године.

IV. ЗАКЉУЧАК

Према Мојзесу, први европски геноцид двадесетог вијека се догодио у периоду балканских ратова (1912–1913), те га он сврстава у још увијек сакривене и неистражене геноциде.⁴¹ Извјештај Међународне истражне комисије о (не)починствима балканских армија у времену балканских ратова ће остати у дубокој сјенци Првог свјетског рата, који ће започети (опет) на Балкану (Сарајево, 1914) и отворити нове крваве странице наше историје. Споменути *Извјештај* није имао срећу да постане, макар, инспирација за истраживање, неке нове и потпуније историјске истине, која нам је свима

⁴⁰ Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 2009., p. 6–7.

⁴¹ Mojzes, Paul, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Eastover Road — Plymouth, Rowman & Littlefield, 2011, p. 25.

била пријеко потребна. Његови противници ће сугерисати како је Извјештај америчког Црвеног крста из 1919. године — *Relief work in Eastern Macedonia*, знатно бољи примјер за анализу балканских сукоба, који су обиљежили прве двије деценије двадесетог стољећа.

Карнеијева задужбина за мир ће, у међувремену, наставити своје присуство на Балкану. Она ће у Београду у јуну 1921. године, на иницијативу Михајла Пупина, започети пројекат изградње *Универзитетске библиотеке* (данашње Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”), која ће свечано бити отворена у мају 1926. године, када је на њеном главном улазу постављена бронзана биста Ендруа Карнегија. Том пригодом, Николас Батлер ће записати следеће: *Чини се дакле сасвим природном изградња библиотеке у Београду, иницијатори Србије (...) два њујорка освајањем током Великој раије, као поклон Карнеијеве фондације за сећање на херојску одбрану српског народа.*⁴² У јануару 1922, *Карнеијев фонд* ће такође објавити *Албански извјештај*, чије ауторство потписује већ познати Жустан Годар, а који се тичао одбране Албаније и њеног права на државно постојање (услед отворених анексионих тежњи њених сусједа⁴³).

Након репринта (1993) првог *Извјештаја о Балканским раијовима*, Карнегијева задужбина ће објавити 1996. године и други *Извјештај*, асоцијативног наслова *Unfinished Peace (Неговршени мир)*, који се односио на југословенске ратове (1991–1995). Уводни коментар је написао белгијски политичар и некадашњи премијер Леонард Тиндеманс, а исти ће бити преведен и објављен у Сарајеву и Загребу (Хрватски хелсиншки одбор / Правни центар ФОД БиХ, 1997) и Београду (Б 92 / Наша борба, 1998).

Споменути извјештаји ће, превасходно, бити мета критика домаћих етноцентриста, који се нијесу ни (по)трудили да разумију или претпоставе да је у питању само један документовани угао сагледавања конкретних историјских догађаја, који позива на нова истраживања и који упозорава.

⁴² Акунд, Надин, *Делатност Карнеијевих задужбина на Балкану после Првој светској раије: Универзитетска библиотека у Београду, 1919–1926*, превод са енглеског: Александра Павловић; с. л., с. г., стр. 1 (унос на: <http://infoteka.bg.ac.rs>).

⁴³ Краљевство СХС и Грчка ће током 1921. године водити преговоре о подјели Албаније, што ће спријечити Лига народа, успостављањем протектората (извор: *New York Times, Albania will test the League's Power*, November 10, 1921).

На концу, претпоставимо да је теза Самјуела Датона, која дјелимично доводи у питање фамозни *Извјештај* — тачна; дакле, теза о људском уму који је, *обузет сћрахом од ужаса раћа, љријемчив за љриче о највећим љрозојама*; логично је запитати се: ко то има морално право да доводи тај исти људски ум у такво нецивилизацијско искушење? Судим да се одговор на то питање налази у *Извјештају*. Уколико, ипак, *Извјештај* није једна од највећих истина наше савремене прошлости, утолико засигурно јесте највећа опомена нашој будућности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Akhund, Nadine, *The Two Carnegie Reports: From the Balkan Expedition of 1913 to the Albanian Trip od 1921 (Comparative Approach)*, s. l., Balkanologie, Vol. XIV, № 1–2, décembre, 2012.
- [2] Brailsford, H. N., *Macedonia: its Races and their Future*, London, Methuen & Co., 1906.
- [3] Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Comission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington D. C., Published by The Endowment, 1914.
- [4] Despot, Igor, *The Balkan Wars in the Eyes of the Warning Parties: Perceptions and Interpretations*, Bloomington, iUniverse, 2012.
- [5] Erickson, Edward J., *Defeat in detail: the Ottoman Army in the Balkans, 1912–1913*, s. l., Greenwood Publishing Group, 2003.
- [6] Hall, Richard C., *The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War*, London, Routledge, 2000.
- [7] Хејвуд, Ендру, *Полиљика*, Београд, Слио, 2004.
- [8] Јорга, Никола, *Исљорија Румуна и њихове цивилизације*, Вршац, Југословенска штампарија, 1935.
- [9] McCarthy Justin, *Muslim Refugees in Turkey in The Balkan Wars, WWI and in the Turkish War of Independence*, Istanbul, Essays in honor of Andreas Tietze, 1993.
- [10] Miller, William, *The Ottoman Empire and its successors, 1801–1927*, s. l., Routledge, 1966.
- [11] Mojzes, Paul, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Eastover Road — Plymouth, Rowman & Littlefield, 2011.
- [12] *The Balkan Wars (Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials)*, Thessaloniki, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE), 2005.
- [13] Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford Univeristy Press, 2009.

ВЕБ ИЗВОРИ

- [14] <http://www.macedonian-heritage.gr>
[15] <http://query.nytimes.com/mem/archive-free>
[16] <http://invenio.lib.auth.gr>
[17] <http://www.academia.edu>
[18] <http://infoteka.bg.ac.rs>

Nikola ZEČEVIĆ

ANALYSE OF CARNEGIE ENDOWMENT'S REPORT
OF THE INTERNATIONAL COMMISSION OF INQUIRY
ON THE BALKAN WARS (1912–1913),

Summary

The paper analyzes the contents of the *Report of the International Commission of Inquiry* on the Balkan Wars (1912–1913), established by Carnegie Endowment for Peace, as well as the deconstruction of historical criticism and methodological relevance of its findings and conclusions. The analytical focus of the work is not constituted to affirm or deny the report noted, but to treat the historical context in a proper way, and to make a shift from the anachronistic perception of its contents, and to present to the scientific community another vision on Balkan wars, which our historiography ignored, for a one whole century.

Key Words: The Balkans, Balkan wars, Carnegie Commission, (Carnegie) Report, Bulgaria, Montenegro, Greece, Serbia, Albania, Macedonia, Thrace, Turkey, Hague Conference